

my u *my knife, my book, my pen, my knives, my books* i *my pens*, dok se u srpskohrvatskom jeziku moraju upotrebiti oblici koji se slažu u gramatičkom rodu i broju, tj. *moj nož, moja knjiga, moje pero, moji noževi, moje knjige* i *moja pera*. To isto važi i za »nezavisnu« upotrebu prisvojnih zamenica u srpskohrvatskom jeziku, npr. *nož je moj, knjiga je moja, pero je moje, noževi su moji, knjige su moje* i *pera su moja*, dok engleski jezik upotrebljava samo oblik *mine*, tj. *the knife is mine, the book is mine, the pen is mine, the knives are mine, the books are mine* i *the pens are mine*.

Pored toga što imaju odvojene oblike za dva broja i tri roda, srpskohrvatske prisvojne zamenice mogu imati odvojene oblike za sedam padeža, što im omogućava da prave formalnu razliku između raznih sintaksičkih funkcija u okviru iste paradigme. Tako, subjekatski oblik je *mog*, objekatski oblik je *mojeg*, instrumentalni oblik je *mojim* itd. U engleskom jeziku razlika između subjekata i objekata iskazana je poziciono, npr. *My book is on the table* (subjekt) prema *He read my book* (objekt), ili upotrebom predloga npr. *She wrote the letter with my pen* (instrument). Odgovarajući srpskohrvatski oblici bili bi *Moja knjiga je na stolu* (subjekt), *On je čitao moju knjigu* (objekt) i *Ona je pisala pismo mojim perom* (instrument). Još jednom, dakle, možemo videti da ako se jedinice iste vrste ponašaju različito u dva jezika analitičar nužno upoređuje oblike koji pripadaju različitim nivoima analize. U našim primerima, morfološke oznake neke sintaksičke funkcije u srpskohrvatskom jeziku moraju se uporediti sa sintaksičkim oznakama u engleskom jeziku, takvim kao što su relativna pozicija ili funkcijske reči.

Izgleda da je paradigmatski model koristan prvenstveno kao sredstvo za upoređenje jezičkih sistema. S druge strane, izgleda da je sintagmatski model naročito koristan kao sredstvo za upoređenje složenih jezičkih jedinica. Ovo izlaganje pokazalo je da svaki od dva glavna modela, primenjen odvojeno, nailazi na izvesne teškoće pri analizi podataka i opisu rezultata. Ti problemi, koji su poznati svim lingvistima prilikom upoređivanja dvaju jezika radi kontrastiranja, izgleda da opravdavaju zaključak da jedan jedini model lingvističke deskripcije nije dovoljan za kontrastivnu analizu. Prema tome, operacioni značaj datog modela treba ocenjivati ne samo po njemu samom već i po njegovoj sposobnosti da se kombinuje sa drugim modelima.

Mirjana Bonačić

JEZIK U DRUŠTVENOM KONTEKSTU I ANALIZA DISKURSA

Znanstvena osnova komunikativnog pristupa poučavanju stranih jezika

I. Jezik u društvenom kontekstu

Nedugo pošto je Hymes (1971) uveo pojam komunikativne kompetencije, da bi njime označio znanje i sposobnost čovjeka da radi komuniciranja upotrijebi sve semiotske sustave koji su mu dostupni kao članu dane društveno-kulturne zajednice, počeo se u primijenjenoj lingvistici stvarati nov pristup poučavanju stranih jezika. U njemu se ističe potreba razvijanja uče-

nikove sposobnosti da strani jezik upotrijebi kao sredstvo komunikacije na način ne samo gramatički ispravan nego i kontekstualno prikladan.

U Hymesovoj kritici teorije Chomskoga (usp. Hymes 1971, 1974) s društvenog stajališta transformacijska gramatika znači vrhunac glavne teme strukturalističke lingvistike — njezina nastojanja da se prirodni jezik opiše kao dobro definiran sustav koji je zaustavljen u vremenu, Saussureov *langue*. No usredotočiti lingvističku analizu na dubinsku strukturu, koja izrasta iz ljudskog uma, znači smatrati jezik sferom potpuno autonomnog oblika, pridati mu ljudski značaj, a istovremeno ga odvojiti od ljudi kao društvenih bića.

Svrha je lingvističke teorije da opiše jezičnu kompetenciju izvornoga govornika. Pojam kompetencije u Chomskoga je ograničen na znanje, i to znanje gramatike, a introspekcija je postupak pomoću kojeg lingvist ispituje gramatičnost potencijalnih rečenica oslanjajući se na vlastitu intuiciju.

Za potrebe lingvističke analize Chomsky je (1957) dokazivao nezavisnost gramatike od značenja, koje je promjenljivo i ovisno o kontekstu, te neprimjerenost upotrebe korpusa izvornih jezičnih podataka, jer oni nisu nikada dovoljno opsežni i uvijek su podložni nesavršenosti jezične djelatnosti (*performance*). Faktori koji utječu na jezično ponašanje, a to su prema toj teoriji i svi društveni faktori, samo ograničavaju ostvarivanje gramatičkih mogućnosti.

Hymes, međutim, tvrdi da prikladan izbor između različitih mogućnosti koje proizvodi dubinska struktura ovisi o znanju jednako kao i gramatika. i može se sistematski proučavati kao i gramatika. Taj vid znanja temelj je jezične djelatnosti, kao i znanje gramatike. Lingvistika, kaže Hymes, mora istraživati ne samo ono što je moguće u ljudskoj prirodi i bitno u gramatici nego i ono što je ostvarivo i što se ostvaruje, a društvene faktore treba shvatiti kao konstitutivne, tj. kao one koji određuju jezično ponašanje i koji su i sami određeni pravilima.

Primjeran pristup mora razlikovati i proučiti četiri vida kompetencije: 1. da li je i u kojoj mjeri nešto formalno moguće (gramatički vid); 2. da li je i u kojoj mjeri nešto izvedivo s obzirom na raspoloživa sredstva (psiholingvistički vid); 3. da li je i u kojoj mjeri nešto kontekstualno prikladno, efektno ili uspješno (društveno-kulturni vid); 4. da li se i u kojoj mjeri nešto stvarno izvodi i što iz toga izlazi (činjenični vid). Hymes, nadalje, kaže da se u potpun opis jezične kompetencije mora osim znanja (kognitivnih faktora) uključiti i sposobnost izvođenja, a tu su najvažniji čuvstveni i voljni faktori, kao što su motivacija, identificiranje i vrednovanje.

Te Hymesove postavke daju teoretski okvir problemu učenja jezika, a lingvistici postavljaju dva zadatka: proučavanje jezika u društvenom kontekstu i opisivanje izvornih jezičnih podataka u kontekstu njihove upotrebe.

No to ne znači potpuno nov smjer u suvremenoj lingvistici, već nastavljanje humanističke tradicije koja je uporno ustrajala uz teoriju Chomskoga i suprotstavljala se njegovu zahtjevu da se lingvistika bavi isključivo idealnim govornikom u savršeno homogenoj zajednici, što je u praksi značilo usredotočenost na vlastitu intuiciju i formalnu logiku. Firth (1957) uvijek je tvrdio da je sustavno jedinstvo prirodnog jezika neuhvatljivo, nestvarno. Hockett (1968) priznaje da su idealizacija i ograničenje opsega lingvističkog opisa nužni za određenu svrhu, ali on vjeruje da baš ono što je izostavljeno tvori

najvažnije osobine ljudskog jezika i izvor je njegove otvorenosti, tj. sposobnosti jezika da se mijenja i stvara izražajna sredstva za nova i drukčija značenja. Takav je i stav Hallidaya (1978). On smatra da društvene funkcije jezika uvjetuju oblike jezičnog sustava. Chomsky je oživio teorijsku lingvistik i pokazao da se prirodni jezik može proučavati kao formalni sustav. No cijena je njegova pristupa vrlo visok stupanj idealizacije. On je morao potpuno zanemariti varijantnost jezika, a raznolikost i mijenjanje svojstveni su prirodnom jeziku, i omogućuju mu da kao čovjekov glavni semiotički sustav aktivno simbolizira društvenu stvarnost te metaforički predstavi različitost i promjenljivost ljudskih kultura.

Jezik je u isto vrijeme i sustav i proces, koji djeluje u društvenom kontekstu. Osim toga, jezik u upotrebi nije skup gramatičkih rečenica, već je to diskurs — dinamičan proces ostvarivanja značenja, ili, kako kaže Halliday, aktualizacija značenjskog potencijala u društvenoj interakciji.

Svako sistematsko proučavanje zahtijeva idealizaciju (usp. Lyons, 1968). Stupanj idealizacije ovisi o svrsi koju lingvist ima na umu. U sociolingvistici jezik se proučava kao sredstvo komunikacije, kao »način čovjekova ponašanja i njegova utjecanja na ponašanje drugih« (Firth, 1957). Stoga se stupanj idealizacije snizuje na najmanju moguću mjeru i smanjuje se razlika između »gramatičkog« i »prihvatljivog«, između onoga što ljudi znaju (kompetencija) i onoga što rade (djelatnost). Proučavanje jezika u društvenom kontekstu upravo je proučavanje onoga što se u postupku idealizacije namjerno izostavlja (usp. Widdowson, 1973, 1977; Lyons, 1977; Coulthard, 1977).

Regularizacijom se ispravljaju greške, oklijevanje, ponavljanje, izostavljanje i slične pojave u govoru. Analitičari diskursa obično upotrebljavaju neispravljene transkripcije izvornog govora.

Standardizacija je postupak pomoću kojega se jezik opisuje kao stabilan i jedinstven sustav. Zanemaruju se sve dijalektalne i stilske varijacije, čitav dinamički odnos između jezičnih oblika i društvenih faktora.

Labov (1970) opisno-kvantitativnom metodom dokazuje da je varijacija u jeziku funkcionalna jer izražava raznolikost u jezičnom ponašanju, koja je uvjetovana društvenom pripadnošću, ulogama i stupnjem formalnosti situacije. Pomoću varijabilnih pravila Labov daje sistematičan opis uzročnih veza između društvenih i jezičnih činjenica. Kvantitativna varijacija, koju takva pravila prikazuju, otkriva novu vrstu strukture u jezičnom sustavu i omogućava objašnjenje mijenjanja jezika.

Dekontekstualizacija je treći stupanj idealizacije. Rečenice se, kao najviše lingvističke jedinice (*sentences*), odvajaju iz svojega konteksta upotrebe. One služe kao primjeri gramatičkih pravila, a njihovo se značenje uzima kao potpuno samo po sebi. Takve su rečenice tvorevina lingvističkog modeliranja i samo u teoriji odgovaraju stvarnim izričajima (*utterances*). Međutim, konkretno očitovanje jezika složena je pojava koja predstavlja istovremeno ostvarivanje apstraktnih pravila jezičnog sustava i pravila upotrebe jezika. Analitičari diskursa istražuju te višeznačne odnose gramatičnosti i prikladnosti. Oni nastoje otkriti uvjete koji određuju komunikativne funkcije jezičnih oblika i pravila njihova vezivanja u nadrečenične cjeline koje tvore suvisao diskurs.

Dakle, jedno područje u sociolingvistici jest proučavanje jezika kao varijabilnog sustava u heterogenim društvenim zajednicama. Analitička jedi-

nica ovdje je rečenica, kao i u formalnoj gramatici, s tom razlikom što na nju nije primijenjena standardizacija i što se varijacije u oblicima tumače u svjetlu jezičnih dimenzija društvene stvarnosti.

Drugo je područje sistematsko istraživanje komunikativnog potencijala jezika i procesa komunikacije. Samo se ovo drugo područje naziva analizom diskursa. Kao podaci uzimaju se izričaji i izvorni primjeri diskursa, a značenje im se tumači u odnosu prema kontekstu upotrebe.

Ovdje je potrebno objasniti razliku između teoretskog pojma konteksta i predteoretskog pojma situacije. »Kontekst situacije« Firthov je izraz. Firth (1957) govori o »relevantnim stvarima« i »relevantnim osobinama sudionika«. Pojam relevantnosti je bitan. Lyons (1977) kaže da nisu sve opažajne činjenice u stvarnoj situaciji značajne za jezični događaj, a katkada malo njih i jest. Osim toga, jezična relevantnost onoga što se može opaziti u nekoj situaciji očigledna je samo onima koji poznaju dani jezik i kulturu. Vanjski promatrač može ponekad otkriti prirodu zavisnosti između pojedinih osobina izričaja i pojedinih elemenata situacije tako što u početku uspoređuje čitav izričaj s čitavom situacijom. No kompetentan govornik ne postupa na takav mehanički način, kako se to tumači u behaviorističkoj teoriji, već kao sudionik u danoj kulturi uočava baš one elemente koji se ističu zbog svoje jezične i kulturne značajnosti.

Postoji velika raznolikost u načinu i stupnju međusobne zavisnosti izričaja i situacije. Primjeri istog tipa izričaja mogu se javiti u bezbroj situacija koje imaju malo zajedničkih osobina, a stvarne se situacije mogu klasificirati u tipove bez obzira na izričaje koji se u njima javljaju (npr. situacija doručka nije ovisna o razgovoru za vrijeme doručka). Nešto je sasvim drugo od stvarne situacije pojam konteksta izričaja. »Kontekst je«, ističe Lyons (1988:572), »teoretski konstrukt koji lingvist postulira tako da odvoji iz stvarne situacije i uspostavi kao kontekstualne samo one faktore koji zbog svojeg utjecaja na sudionike u jezičnom događaju sistematski određuju oblik, prikladnost ili značenje izričaja.«

S nešto drukčijeg stajališta Halliday (1978) smatra kontekst govornog događaja semiotskom tvorevinom koja proistječe iz dane kulture i omogućuje sudionicima da predvide osobine govora i da razumiju jedan drugoga. U interpretaciji jezika u društveno-kulturnom kontekstu i sama se kultura interpretira semiotskim terminima — kao sustav informacija ili »zdanje značenja«.

Sve te postavke imaju određene implikacije za učenje jezika. »Pravila prikladnosti iznad gramatičkih vladaju govorom«, kaže Hymes (1974:94), »i usvajaju se kao dio predodžbi o sebi i o značenjima koja su vezana kako za pojedine oblike govora, tako i za sam čin govora.« Pravila kontekstualne prikladnosti neodvojiva su od same pojave ljudskoga govora, jer (Gumperzovim riječima) signaliziranjem govorne aktivnosti govornik također signalizira društvene pretpostavke u smislu kojih treba interpretirati poruku. U komunikativnom pristupu poučavanju stranog jezika smatra se bitnim istovremeno učenje jezičnih oblika i razumijevanje kontekstualnih uvjeta koji određuju njihovu upotrebu i značenje.¹

Nije ni teoretski ni pedagoški opravdano smatrati da je logički redosljed u učenju najprije »jezik«, a time se misli leksik i sintaksa, a onda, kas-

¹ Da je to moguće već na samom početku učenja pokazuje iskustvo s udžbenikom: Sandra Nicholls, Patrick O'Shea, Tony Yeadon, *English Alive*, London, Edward Arnold, 1977.

nije, »komunikacija«. Učenje jezika ne može se odvojiti od razumijevanja načina na koji se stvara značenje. Značenje nije mehaničko svojstvo jezičnih znakova i nije u gramatičkim rečenicama jezičnog sustava unaprijed točno određeno. Značenje stvaraju sudionici u diskursu povezivanjem jezičnih oblika s onim situacijskim faktorima koji uvjetuju izbor u jezičnom sustavu. A način tog povezivanja i jest u središtu pažnje komunikativnog pristupa poučavanju jezika.

Taj se pristup, dakle, bitno razlikuje od poučavanja »jezika u situacijama«. Da bismo tu razliku uočili i uvijek je imali na umu, pri poučavanju, treba razumjeti razliku između teoretskog pojma konteksta i stvarne situacije. Time što smo izložili učenika nekom »tekstu u situaciji«, pa makar to bio koliko god je to pedagoški moguće izvoran tekst ili magnetofonski snimak »prirodnog« ili »spontanog« razgovora, nismo još mnogo napravili. Očito, ne može se reći da je učenik stekao komunikativnu kompetenciju ako je naučio fiksiranu vezu između određenih jezičnih oblika i određene situacije, tvrdi Widdowson (1975, a). Suočen s primjerkom jezika u situaciji, kako će učenik, koji nije sudionik u danoj kulturi, prepoznati koje su osobine situacije značajne za komunikativnu vrijednost jezika, a koje nisu? Jer, kako kaže Widdowson, a kako smo već prije naglasili, komunikativna vrijednost pojedinog jezičnog elementa nije funkcija njegove povezanosti s čitavom situacijom, nego sa skupom bitnih uvjeta, kojima stvarna situacija naprosto omogućava konkretnu realizaciju. Učenik se, kao vanjski promatrač, nalazi pred teškim zadatkom da iz situacije apstrahira općenitije uvjete zbog kojih određeni izričaj vrijedi kao određeni komunikativni čin. To je interpretativni postupak, i nastavnik mora učeniku pomoći da taj spoznajni postupak bude pravilan i svjestan, kako bi ga učenik mogao primijeniti i u drugim prilikama. Jedino se u tom smislu može govoriti o stjecanju komunikativne kompetencije u sklopu obrazovnog procesa. Da bi interpretirao diskurs, učenik mora biti sposoban prepoznati relevantne uvjete u novim situacijama. On mora poznavati način na koji mu ti opći uvjeti omogućavaju da prida komunikativnu vrijednost jezičnim strukturama koje nikada prije nije povezao s tim situacijama. Ta je sposobnost bitna kako u stvaranju, tako i u razumijevanju diskursa, pisanog ili govornog. Aktivne i pasivne vještine odnose se samo na fiziološku djelatnost. S kognitivnog gledišta, i izražavanje i poimanje poruka stvaralačka je aktivnost i zahtijeva iste interpretativne postupke.

Lyons (1977:14.2.) analizira varijabilne kontekstualne uvjete u smislu znanja koje sudionici u jezičnom događaju moraju imati, iznad znanja fonoloških i gramatičkih pravila jezičnog sustava i smisla i denotacije leksema, da bi proizveli i razumjeli kontekstualno prikladne izričaje. On navodi šest najvažnijih sastavnica:

1. Sudionici moraju biti svjesni svojih uloga i položaja (*roles and status*). Lingvistički relevantne uloge su deiktičke (tko kome usmjerava poruku i na koje se osobe ili predmete ona odnosi) i društvene (roditelj — dijete, nastavnik — učenik, liječnik — pacijent, itd.). Položaj sudionika odnosi se na društveni položaj (podređen prema pretpostavljenome i dr.), spol i životnu dob.
2. Sudionici moraju znati gdje se nalaze u prostoru i vremenu (*spatiotemporal location*), i prema tome dovesti u vezu izbor jezičnih sredstava u deiktičkom i leksičkom sustavu.

3. Sudionici moraju biti sposobni kategorizirati situacije u smislu stupnja formalnosti (*formality*). S tim su povezani razni stilovi (formalni, kolokvijalni, intimni, itd.) i prelaženje iz jedne varijante jezika u drugu ili iz jednog jezika u drugi (*code-switching*).

4. Sudionici moraju znati koji je jezični medij (*medium*) prikladan za neku situaciju, fonički ili grafički. Taj se termin odnosi na sistematske funkcionalne i strukturne razlike između pisanog i govornog jezika, i treba ga razlikovati od pojma komunikacijskog kanala (*channel*), koji omogućava prenošenja signala, u koji je enkodirana poruka, od izvorišta — govorne osobe, do odredišta — primaoca poruke. Tako će, na primjer, sudac koji se obraća poroti ili donosi presudu upotrijebiti grafički medij što se tiče sintakse i leksika, iako se njegovo saopćenje prenosi vokalno-auditivnim kanalom i podliježe fonološkoj strukturi foničkog medija. Njegovi će izričaji biti u formalnom stilu i sadržavat će elemente svojstvene njegovoj ulozi i položaju.

5. Sudionici moraju znati kako će uskladiti izričaje s predmetom o kojem se govori (*subject-matter*). Osim specifičnosti leksika, ovdje dolazi do izražaja ekspresivna funkcija jezika. Govornik vrši izbor jezičnih sredstava u skladu sa svojim stavom prema predmetu i čuvstvenim sudjelovanjem.

6. Sudionici moraju znati kako će uskladiti izričaje s područjem (*province, domain*) u koje pripada situacija. Fishman (1971) definira područje kao skup društvenih situacija koje su tipično određene zajedničkim pravilima ponašanja, te ga povezuje s djelokrugom ljudskih aktivnosti.

Hymes (1974) analizira kontekst na nešto drukčiji način. U etnografiji govora on smatra bitnim pojam žanra (*genre*), koji je jedinstvena kombinacija stilističke strukture i stilističkog načina izvođenja. On razlikuje kategoriju osnovnog žanra — govorni čin (*speech act*), i kategoriju složenog žanra — govorni događaj (*speech event*). Bitan kriterij za definiciju žanra jest stil. Stil nije mehanički vezan za određenu situaciju, te se može upotrijebiti i u neprikladnoj situaciji. U svakoj kulturi postoje norme prikladnosti i pravila za kršenje tih normi. Izbor žanra ima različite društvene implikacije. Tako, na primjer, neprikladna upotreba molitve može u jednoj kulturi izazvati smijeh, a u drugoj smrt. Neki su žanrovi potpuno određeni stilističkom strukturom i načinom. Pjesma je uvijek pjesma, bez obzira na to tko je pjeva i gdje. No neke žanrove izvode određeni sudionici na određenom mjestu i u određenu svrhu, npr. krštenje. Kontekstualne sastavnice, pomoću kojih Hymes definira takve žanrove, odnose se na fizičke okolnosti — mjesto i vrijeme (*setting*), psihološke okolnosti (*psychological setting*), sudionike (*participants*), svrhu (*purpose*), ton (*key*) i temu (*topic*). Etnografija govora, prema Hymesu, trebalo bi da opiše normativnu strukturu govornih činova i događaja, norme interakcije i pravila za kršenje normi.

U lingvističkoj se literaturi često upotrebljava termin registar (*register*), koji se definira kao varijacija jezika prema upotrebi u određenom tipu situacije (Halliday et al., 1964). Za razliku od Hymesova pojma žanra, registar se često mehanički vezuje za situaciju, te se, na primjer, registar propovijedi definira kao jezik koji se upotrebljava u propovijedanju. Coulthard (1977) kritizira takvu definiciju koja se vrti u krugu: jezik koji se upotrebljava u nekoj djelatnosti registar je te djelatnosti, a registar neke djelatnosti jezik

je koji se upotrebljava u toj djelatnosti. Stručni registar isto je što i jezik struke ili stručni jezik. Takva definicija vodi do formalne obrade registra kao zbirke specijaliziranog leksika i tipičnih gramatičkih struktura. Rezultati do kojih se tako dolazi imaju samo indeksički značaj, tj. nabrojanje formalnih i stilističkih obilježja služi samo kao pokazatelj vrste registra. Statističkim podacima ocjenjuje se učestalost pojedinih jezičnih elemenata i daje se inventar jezičnih sredstava koja se tipično upotrebljavaju u pojedinom registru ili »funkcionalnom stilu«. Međutim, jezična su sredstva na taj način dekontekstualizirana i nije moguće utvrditi niti razumjeti njihovu funkcionalnu uvjetovanost, retoričku organizaciju i komunikativnu vrijednost.

Dajući primjere analize diskursa, Labov (1972) primjećuje da kvantitativno istraživanje razumijeva znanje o tome što treba brojiti, a to se znanje može postići tek u toku dugog razdoblja pokusa i približnosti te na osnovi mnoštva čvrstih teoretskih konstrukata. Podaci o učestalosti ne mogu otkriti logičku složenost govora ili teksta, tvrdi Labov. Kognitivni ili bilo koji drugi stil nema nikakve čvrste veze s brojem zavisnih rečenica, neobičnih pridjeva ili veznika. Odnos argumenta i diskursa prema jeziku mnogo je apstraktniji od toga, i takvi površni pokazatelji učestalosti jezičnih elemenata mogu biti sasvim varljivi. Tek kad budemo mogli reći što netko radi s rečenicom, moći ćemo tvrditi koliko često govornici to rade, zaključuje Labov.

Oštru kritiku formalne koncepcije registra, koja je i kod nas dosta česta², dali su Widdowson (1973, 1975. b, 1977. b), Coulthard (1977), Candlin, Mackay i Mountford (usp. Mackay i Mountford, 1978), a i Halliday (1978).

Vrlo se lako zavarati, kaže Halliday (1978), postavljanjem pitanja na pogrešan način, kao što su to mnogi do sada napravili. Pitali su: »Koje osobine jezika određuje registar?« i dali su primjere sinonimije gdje se jedna riječ razlikuje od druge po stupnju formalnosti, stilskom efektu ili tehničkom obilježju (npr. *chips* i *French-fried potatoes*, ili *milk teeth* i *deciduous dentition*). Tako postavljeno pitanje može dovesti samo do trivijalnih odgovora koji jedva i imaju neko značenje za registarsku varijaciju, i ne zahtijevaju posebnu lingvističku teoriju.

Citav jezik funkcionira u kontekstu situacija, naglašava Halliday, i može se dovesti u vezu s tim situacijama. Pitanje, prema tome, nije koje se osobitosti leksika, gramatike ili izgovora mogu neposredno obrazložiti u odnosu na situaciju. Pitanje je koje vrste situacijskih faktora određuju koju vrstu izbora u jezičnom sustavu. Pojam registra je oblik predviđanja. Važno je teoretsko pitanje što točno moramo znati o društvenom kontekstu jezika u upotrebi da bismo mogli predvidjeti kakav će se jezik pojaviti s priličnom vjerojatnošću da ćemo biti u pravu. Predviđanje je bitan preduvjet za prikladnu upotrebu i razumijevanje jezika.

Semiotsku strukturu konteksta Halliday (1978) analizira u smislu triju varijabilnih sastavnica: prvo, ono što se zaista događa, tj. društvena djelatnost koja proizvodi tekst i u kojoj tekst ima značajnu svrhu (*field*); drugo, oni koji sudjeluju — odnos njihovih uloga i društvenog položaja (*tenor*); i

² Vidi neke članke u časopisu *Strani jezici*, br. 1—2, 1979. Sasvim je razumljiv i prihvatljiv otpor prof. Stanka Zepića protiv poučavanja stručnog stranog jezika kad se ovaj shvaća samo kao zbirka teške, za laika često potpuno nerazumljive terminologije i nekoliko najučestalijih sintaktičkih struktura (usp. Zepić, 1979).

treće, simbolička uloga jezika — retorički način i komunikacijski kanal (*mode*). Te su sastavnice sistematski povezane s tri glavne funkcionalne sastavnice semantičkog sustava jezika. To su: prvo, pojmovna sastavnica (*ideational*), koja se dijeli na logičku (*logical*) i iskustvenu (*experiential*) i predstavlja sadržajnu, referencijalnu ili propozicijsku funkciju jezika — govornik kao promatrač; drugo, međuljudska sastavnica (*interpersonal*), koja izražava društvenu funkciju jezika, voljno i čuvstveno sudjelovanje — govornik kao sudionik; i treće, tekstualna sastavnica (*textual*), koja omogućava realizaciju prvih dviju sastavnica, a to je funkcija relevantnosti jezika kao jednog od semiotskih sustava dane kulture.³

Semiotska struktura situacije odjekuje, kaže Halliday, u semantičkom sustavu jezika i aktivira spletove semantičkog izbora (*networks of semantic options*) u odgovarajućim semantičkim sastavnicama. U tom se procesu specificira raspon značenjskog potencijala, ili registar. Registar, koji se realizira u leksikogramatičkom sustavu, i sam je, dakle, realizacija značenja višeg reda — semiotske strukture društvenog ponašanja. Oblici leksikogramatičkog sustava uzimaju svoje obrise iz svih funkcionalnih sastavnica semantike i objedinjuju se u slojevite, polifone strukturne kompozicije — tekstove. Svaki primjer jezika u upotrebi »znači« nešto na ovih nekoliko načina (logički, iskustveni, međuljudski i simbolički) i to pokazuje u svojoj gramatici. Leksikogramatičke razlike među registrima posljedica su semantičkih razlika. U principu, registri su semantičke konfiguracije koje su tipično povezane s danim uvjetima društvenog konteksta. Dakle, Hallidayev je pojam registra na apstraktnoj razini značenjskog potencijala i predstavlja konceptualni okvir za spletove mogućeg semantičkog izbora. Sam proces semantičkog izbora je tekst. Tekst je značenje, kaže Halliday. To je semantička jedinica koja nije »sastavljena« od rečenica, nego se »realizira« u rečenicama. U svom članku o sociosemantičkoj prirodi diskursa (Halliday 1978:128—151) on analizira jedan tekst u svjetlu svoje teorije, ne ulazeći u interpretaciju diskursa sa stajališta sudionika. Halliday, zapravo, upotrebljava termine »tekst« i »diskurs« kao potpuno sinonimne.

Međutim, za shvaćanje teksta kao stvaralačkog procesa vršenja izbora i interpretacije značenja Widdowson (1973. i dr.) upotrebljava termin »diskurs« na isti način kao i Labov (1972). Diskurs je dinamičan slijed izričaja čiji međusobni odnosi i odnosi s izvanjezičnim faktorima tvore suvislost (*coherence*), ili, točnije rečeno, sudionici interpretativnim postupcima stvaraju značenje i diskursnu suvislost. S druge strane, terminom »tekst« Widdowson označava ostvareni skup sustavnih rečenica čiji se međusobni odnosi očituju u sintaktičkoj i leksičkoj povezanosti (*cohesion*), i mogu se obrazložiti pomoću gramatičkih pravila (usp. Halliday i Hasan, 1976). Tu teoretsku dihotomiju između teksta i diskursa, rečenice i izričaja prihvaća i Coulthard u svome prikazu analize diskursa (1977).

Osim toga, Widdowson upotrebljava termin »diskurs« u još jednom smislu, koji se po apstraktnosti približava Hallidayevu novijem tumačenju registra. Kada govori o konverzijskom, znanstvenom ili poetskom diskursu, tim pojmom označava uopćenu razinu retoričke strukture koja je karakteristična za pojedine žanrove ljudske komunikacije.

³ Kategorija funkcije (makrofunkcije) jezika klasična je u lingvistici, i najpoznatije sheme raznih funkcija dali su Bühler, Malinowski, Jakobson, Hymes i Halliday.

Dakle, ako pojedini primjer jezika analiziramo u smislu karakterističnih, odnosno najučestalijih leksikogramatičkih oblika, ne pristupamo mu kao diskursu, već kao tekstu koji opisujemo kao primjer određenog »registra« ili »funkcionalnog stila« a da nismo u mogućnosti objasniti njegovu funkcionalnost ni retoričku organizaciju.

Widdowson (1975. b) smatra da je vjerojatno najbolji a možda i jedini mogući način opisivanja pojedinog jezičnog registra ustanoviti koji se retorički činovi obično izvode u njemu i zašto, kako se vezuju u složene komunikativne događaje i koja ih jezična sredstva ostvaruju. Te postavke on razrađuje u svome pristupu poučavanju jezika kao komunikacije (usp. Widdowson 1977. c, 1978).

(Nastavit će se)

LITERATURA

- Chomsky, N., *Syntactic Structures*, The Hague, Mouton, (1957).
- Corder, S. P. & Roulet, E. (eds), *Some Implications of Linguistic Theory for Applied Linguistic*, Brussels, AIMAV & Paris, Didier, 1975.
- Coulthard, R. M., *An Introduction to Discourse Analysis*, London, Longman, 1977.
- Firth, J. R., *Papers in Linguistics, 1934—1951*, London, Oxford University Press, 1957.
- Fishman, J. A., *The relationship between micro- and macro-sociolinguistics in the study of who speaks what language to whom and when*, u Pride & Holmes, 1972, 15—32.
- Giglioli, P. P. (ed.), *Language and Social Context*, Harmondsworth, Penguin, 1972.
- Gutknecht, C. (ed.), *Grundbegriffe und Hauptströmungen der Linguistik*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1977.
- Halliday, M. A. K., *Language as Social Semiotic*, London, Edward Arnold, 1978.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R., *Cohesion in English*, London, Longman, 1976.
- Halliday, M. A. K., McIntosh, A. & Strevens, P., *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, London, Longman, 1964.
- Hockett, C. F., *The State of the Art*, The Hague, Mouton, 1968.
- Hymes, D. H., *On Communicative Competence*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1971. (Također u Pride & Holmes 1972:269—93).
- Hymes, D. H., *Foundations in Sociolinguistics*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1974.
- Labov, W., "The study of language in its social context", *Studium Generale*, 23: :66—84, 1970. (Također u Labov 1972, Giglioli 1972:283—307, Pride & Holmes, 1972:180—202).
- Labov, W., *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1972.
- Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.
- Lyons J., *Semantics 1 & 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Mackay, R. and Mountford, A. J. (eds), *English for Specific Purposes*, London, Longman, 1978.

- Moody, H. L. B. & Moore, J. D. (eds), *English for Specific Purposes: An International Seminar*, The British Council, Bogota, Colombia, 1977.
- Munby, J., *Communicative Syllabus Design*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Pride, J. B. & Holmes, J. (eds), *Sociolinguistics*, Harmondsworth, Penguin, 1972.
- Widdowson, H. G., *An Applied Linguistic Approach to Discourse Analysis*, (Doktorska disertacija), University of Edinburg, 1973.
- Widdowson, H. G. (1975a), "Interpretive procedures and the importance of poetry" u Corder & Roulet 1975:83—93.
- Widdowson, H. G. (1975b), "EST in theory and practice", u *English for Academic Study*, The British Council ETIC, 1975.
- Widdowson, H. G. (1977a), "Approaches to Discourse", u Gutknecht, 1977:236—260.
- Widdowson, H. G. (1977b), "The communicative approach and its application", u Moody & Moore 1977.
- Widdowson, H. G., *Teaching Language as Communication*, London, Oxford University Press, 1978.
- Žepić, S., "Treba li jezik struke posebno poučavati?", *Strani jezici* br. 1—2, Zagreb, 1979.

Željka Rančigaj

SEMANTIKA I SINTAKSA U NEKIM HRVATSKOSRPSKIM I TALIJANSKIM PRILOZIMA

1. Važnost semantike kao temeljne komponente u jezičnom modelu neosporna je u lingvistici našeg vremena, pa zato nijedan opis jezičnih činjenica ne može zanemariti semantičke sadržaje jezičnih elemenata i njihove međusobne kompatibilnosti¹. Uz semantiku važna su područja suvremene jezične znanosti i psiholingvistika i pragmatika², a svakako i kontrastivna lingvistika³ (osobito u višejezičnim sredinama i u malih naroda, koji su više od drugih upućeni na učenje stranih jezika). Sve te discipline nalaze svoju primjenu u poučavanju jezika u školama, pri čemu prvi (tzv. materinski) jezik može biti važan za uočavanje i usvajanje struktura drugih jezika, ali i obratno (stara je istina da čovjek učeći strane jezike zapaža i mnoge značajke svoga prvoga jezika, koje bi mu inače možda promakle).

2. Polazeći od tih općih teoretsko-metodoloških postavki, a znajući da sva ta pitanja nisu u nas još dovoljno obrađena, željeli bismo u ovom krat-

¹ Za važnost semantike u suvremenoj generativno-transformacijskoj teoriji i lingvistici uopće vidi, npr., Crystal (1974), str. 238; Wardhaugh (1972), str. 150; A. R. Puglielli (1977), posebno str. 156—160.

² Vidi definiciju pragmatike (po Ch. W. Morrisu) u: M. Ivić (1970), str. 174: »Pragmatika obuhvata proučavanje komunikativnih sredstava u odnosu na čoveka: što se događa s čovekom kad daje i prima saopštenja; od čega zavisi oblik komuniciranja načelno i konkretno (u datoj prilici); u kojoj meri tip kulture uslovljava komunikativnu formu.«

³ Kontrastivnom se lingvistikom u nas već više od jednog desetljeća bavi R. Filipović (v. njegovu bibliografiju o tome u: »Studia Romanica et Anglica Zagrabienasia«, br. 41—42, posebno str. 12—13, s teoretskim postavkama i smjernicama kontrastivnoga studija).